

Η έννοια της ασφάλειας στη θεωρία των διεθνών σχέσεων: Μια συνοπτική εισαγωγή στη σύγχρονη συζήτηση

Νικόλαος Τζιφάκης*
Ευστάθιος Τ. Φακιολάς**

Ι. Προλογικές Επισημάνσεις

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η ασφάλεια σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο συνδεόταν άμεσα με τη μη διατάραξη της *πυρηνικής ισορροπίας του τρόμου* ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης ισχύος των δύο υπερδυνάμεων, των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, και της συνακόλουθης διπολικής αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης. Θεωρείτο, και η καθημερινή πρακτική στη διεθνή πολιτική επιβεβαίωνε, ότι οι απειλές κατά της ανθρώπινης ύπαρξης (ατομικής και συλλογικής) ήταν πρωτίστως στρατιωτικές. Πρόκειται για κινδύνους ενάντια στην επιβίωση του κράτους με όρους πολιτικής ανεξαρτησίας, οικονομικής αυτονομίας και εδαφικής ακεραιότητας, οι οποίοι σχετιζόνταν με την πιθανότητα εκδήλωσης ένοπλης διακρατικής σύρραξης.

Μετά την κατάρρευση του Τείχους του Βερολίνου και τη μετάβαση στη μεταψυχροπολεμική εποχή έγινε φανερό ότι

* Επίκουρος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

** Λέκτορας, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

το αίσθημα ανασφάλειας που ταλανίζει μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας δεν πηγάζει μόνο από τη χρήση της στρατιωτικής ισχύος μεταξύ κρατών. Η ενδοκρατική βία όλων των ειδών και μορφών, η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, η θεσμική κατάρρευση του κράτους, η ανέχεια, η εξάπλωση κοινωνικών παθογενειών, η γήρανση του πληθυσμού, η τρομοκρατία, η άνοδος του εθνικισμού και του φασισμού, το οργανωμένο έγκλημα, η καταπάτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, οι ανεξέλεγκτες μεταναστευτικές ροές, η εκδήλωση πανδημιών, η εξάντληση των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η αλλαγή του κλίματος μπορούν να εξελιχθούν σε σημαντικές, αν όχι σε εξίσου ή κατεξοχήν, υπαρξιακές απειλές για ευρεία τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού (Mack 2004, σ. 49· Thomas 2001, σ. 163-164). Αυτά τα ζητήματα, βέβαια, δεν είναι καινούργια. Οι επιπτώσεις τους, ωστόσο, επισκιάστηκαν μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τη στρατιωτική, πολιτική και ιδεολογική αντιπαράθεση των δύο αντίπαλων υπερδυνάμεων. Αναδύθηκαν με ιδιαίτερη ένταση με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και παραμένουν στο προσκήνιο, διότι σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, διεθνούς οικονομικής κρίσης και βαθμιαίας μετατόπισης του κέντρου βάρους της παγκόσμιας οικονομικής ισχύος από τη Δύση στην Ανατολή, η αποτελεσματική αντιμετώπισή τους είναι δυσχερής και πολύπλοκη.

Υπό αυτό το πρίσμα, η συζήτηση στη θεωρία των διεθνών σχέσεων σχετικά με την έννοια της ασφάλειας έχει δημιουργικά γονιμοποιηθεί, οδηγώντας σε συνολική αμφισβήτηση, επαναδιαπραγμάτευση και επαναπροσδιορισμό της νοηματοδότησής της (Collins 2013· Caveltty - Mauer 2010· Buzan - Hansen 2009). Η προβληματική για την ασφάλεια περιστρέφεται γύρω από ερωτήματα όπως: Ποια προβλήματα είναι ζητήματα ασφάλειας; Ποια πρέπει να είναι τα αντικείμενα αναφοράς της ασφάλειας; Πώς πρέπει να προσεγγίζεται μεθοδολογικά η ασφάλεια; Ποιες είναι οι πιο ενδεδειγμένες πολιτικές ασφάλειας; Ποιος πρέπει να προσφέρει υπηρεσίες ασφάλειας; Με τον κίνδυνο της υπεραπλούστευσης να ελλοχεύει, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι στις διεθνείς σχέσεις οι ρητορικές περί της ασφάλειας εντάσσονται ή

αντιπροσωπεύουν τρεις βασικές, ευρύτερες προσλήψεις και αντίστοιχες θεωρήσεις της ασφάλειας. Η πρώτη, η *κλασική* ή *διαχρονική*, εστιάζει στη μελέτη του φαινομένου του πολέμου και της στρατιωτικής διάστασης της ασφάλειας αναλύοντας, κυρίως, τις στρατιωτικές απειλές σε βάρος της εδαφικής επικράτειας και της κυριαρχίας των κρατών. Η δεύτερη, που την ονομάζουμε *διευρυμένη*, επεκτείνει το φάσμα των απειλών σε προβλήματα που θέτουν σε κίνδυνο την ανθρωπότητα ως σύνολο δίνοντας έμφαση σε μη στρατιωτικούς παράγοντες της ασφάλειας και σε μη κρατικούς δρώντες και μεταβλητές. Η τρίτη πρόσληψη και θεώρηση αφορά μια υπό εξέλιξη προσπάθεια στο πλαίσιο της διευρυμένης αντίληψης για μια πιο εξειδικευμένη ανανοηματοδότηση της ασφάλειας όπου το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ανθρώπινη ασφάλεια. Αυτό το κεφάλαιο, επομένως, επιχειρεί να χαρτογραφήσει, να αναγνώσει και να σκιαγραφήσει ευσύνοπτα τις κύριες πτυχές του σημερινού γνωστικού κεκτημένου της έννοιας της ασφάλειας.

II. Η Διαχρονική Αντίληψη

Σύμφωνα με την κλασική ή διαχρονική θεώρηση της ασφάλειας, το κράτος είναι το μοναδικό αντικείμενο αναφοράς και η επιβίωσή του το πρωταρχικό διακύβευμα (Terriff - Croft - James - Morgan 1999, σ. 29-64). Η ασφάλεια αναφέρεται σε μια κατάσταση κατά την οποία απουσιάζουν ή είναι υπό έλεγχο άμεσες απειλές, κυρίως στρατιωτικού χαρακτήρα, ενάντια στην ύπαρξη του κράτους. Η ανασφάλεια μπορεί να διαπιστωθεί αντικειμενικά βάσει συστηματικής παρατήρησης και αξιολόγησης συγκεκριμένων παραμέτρων ή κριτηρίων προσδιορισμού των απειλών, σε συνδυασμό με την ανάλυση μεταβλητών σχετικά με τις πιθανότητες εμφάνισής τους στον χώρο και τον χρόνο, όπως και με τη μορφή και την έκταση των επιπτώσεών τους. Η αντικειμενική διαπίστωση των απειλών υποδηλώνει ότι αυτές είναι υπαρκτές και αληθινές ανεξάρτητα από την υποκειμενική κρίση αυτών που εξουσιοδοτούνται να αποφασίζουν και παρά το γεγονός ότι, ανάλογα με τη συγκυρία, τις περιστάσεις και τις πολιτικές ή άλλες σκοπιμότητες, οι συμμετέχοντες στη λήψη αποφά-

σεων του κράτους ενδέχεται να τις υποβαθμίζουν ή να τις υπερεκτιμούν.

Από αυτήν την άποψη, οι ερευνητές που ενστερνίζονται τη διαχρονική αντίληψη της ασφάλειας θεωρούν ότι η ασφάλεια συνδέεται άρρηκτα με την πολιτικο-διπλωματική και στρατιωτική προετοιμασία του κράτους προκειμένου να αποφύγει ή να εμπλακεί σε πόλεμο ή άλλες μορφές ένοπλης σύγκρουσης (Art 1991· Walt 1991). Αφορά, δηλαδή, την ικανότητα του κράτους να προστατεύει, αφενός, την εδαφική επικράτειά του από επίθεση και κατάκτηση και, αφετέρου, την πολιτειακή υπόστασή του από κατάρρευση και θεσμική διάλυση ή αποσύνθεση. Η ικανότητα αυτή μετουσιώνεται, ουσιαστικά, σε κατοχύρωση της εθνικής κυριαρχίας του κράτους μέσω του ελέγχου και της χρήσης ή της απειλής χρήσης των στρατιωτικών μέσων που διαθέτει.

Η ασφάλεια, λοιπόν, ταυτίζεται με την εθνική ασφάλεια. Από τη στιγμή μάλιστα που συσχετίζεται μόνο με το κράτος και τη στρατιωτική ισχύ, η εθνική ασφάλεια δεν είναι τίποτα περισσότερο από τη στρατιωτική ασφάλεια του κράτους. Η εθνική ασφάλεια αντανακλά την προσπάθεια του κράτους να επιβιώσει μέσω, κυρίως, της χρήσης ή της απειλής χρήσης οργανωμένης στρατιωτικής δύναμης. Η διασάλευση της εθνικής ασφάλειας μεταφράζεται σε ύπαρξη άμεσων στρατιωτικών απειλών που προέρχονται βασικά από τα εξωτερικά εδαφικά σύνορα του κράτους και πρωτίστως από άλλους κρατικούς δρώντες.

Η σφυρηλάτηση της εθνικής ασφάλειας δύναται να υπαγορεύει την προώθηση πολιτικών που εν δυνάμει ευνοούν ή επιτάσσουν επεκτατικές στοχοθετήσεις και κινήσεις, όπως είναι η προσάρτηση νέων εδαφών, η αύξηση επιρροής, η πρόσβαση σε πλουτοπαραγωγικούς πόρους και η απόκτηση οικονομικών ωφελειών (Baldwin 1979). Λόγω αυτής της εγγενούς λογικής της επέκτασης, η αέναη αναζήτηση ασφάλειας από ένα κράτος μπορεί να θεωρηθεί ως απειλητική από ένα άλλο κράτος, η οποία με τη σειρά της οδηγεί το τελευταίο σε ανάληψη ενεργειών για την ενδυνάμωση της δικής του ασφάλειας. Έτσι παράγεται μια αλληλουχία γεγονότων, όπου το ένα κράτος αντιλαμβάνεται τις προσπάθειες του

άλλου να κατοχυρώσει την εθνική ασφάλειά του μέσω της αύξησης της στρατιωτικής δύναμής του ως άμεση απειλή, με αποτέλεσμα τα δύο αυτά κράτη να παγιδεύονται σε ένα συνεχές *δίλημμα ασφάλειας* (Herz 1950· Jervis 1978). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να διαμορφώνεται και να συντηρείται ένα κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας και φόβου που φαλκιδεύει την ειρηνική συνύπαρξη πυροδοτώντας ανταγωνισμούς εξοπλισμών. Με αυτόν τον τρόπο, παρεξηγήσεις και προκατειλημμένες εκτιμήσεις σχετικά με πολιτικές προθέσεις και κινήσεις, όπως και εσφαλμένοι υπολογισμοί αναφορικά με την τεχνολογική υπεροχή της επίθεσης ή της άμυνας και των οπλικών συστημάτων, προλειαίνουν το έδαφος και τελικά προκαλούν ένοπλες διακρατικές συγκρούσεις. Το *δίλημμα ασφάλειας*, με άλλα λόγια, μπορεί να παράγει τόσο ανασφάλεια ώστε να εξελιχθεί σε καθοριστικό αίτιο πολέμου (van Evera 1999, σ. 117-192).

Στα πλαίσια της διαχρονικής προσέγγισης, μια ενδιαφέρουσα συζήτηση ξεκίνησε πρόσφατα σχετικά με την αυξανόμενη πρακτική των κρατών να αναθέτουν σε ιδιωτικές επιχειρήσεις την παροχή υπηρεσιών ασφάλειας. Η λεγόμενη ιδιωτικοποίηση της ασφάλειας αναφέρεται στην ανάπτυξη του τομέα των στρατιωτικών εταιρειών και εταιρειών ασφάλειας που παρέχουν κυρίως σε κράτη και διεθνείς οργανισμούς υπηρεσίες που ποικίλλουν από την περιφρούρηση στρατηγικών στόχων, τη φύλαξη προσώπων και την προστασία περιουσιακών στοιχείων μέχρι τη συλλογή και ανάλυση πληροφοριών, την εκπαίδευση του στρατού και της αστυνομίας, τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση κοινωνιών και τη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων.¹ Όπως σημειώνουν οι υποστηρικτές αυτής της πρακτικής, το βασικό πλεονέκτημα της ανάθεσης υπηρεσιών ασφάλειας σε ιδιωτικούς φορείς είναι ότι προσφέρεται η δυνατότητα στα κράτη να ελέγξουν καλύτερα ή να περιορίσουν το σκέλος των δημοσίων δαπα-

1. Για μερικές ενδιαφέρουσες απόπειρες κατηγοριοποίησης αυτών των εταιρειών σε σχέση με την έκταση της εμπλοκής τους σε στρατιωτικές επιχειρήσεις και το είδος των υπηρεσιών που προσφέρουν βλ. B. W. Mobley 2004, σ. 22, S. Brayton 2002, σ. 307-308, P. W. Singer 2001/02, σ. 201-202, E. J. Fredland 2004, σ. 207-209.

νών που προορίζεται για τις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας (Fredland 2004, σ. 210-215). Ένα άλλο προβεβλημένο προτέρημα αυτών των εταιριών είναι ότι διαθέτουν έμπειρο και άρτια καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό που συχνά αποδεικνύεται αποτελεσματικότερο από εκείνο εθνικών στρατιωτικών δυνάμεων ή πολυεθνικών αποστολών διατήρησης ή επιβολής της ειρήνης (Bures 2005, σ. 540-541).

Μιλώντας ευρύτερα, οι ιδιωτικές εταιρείες παροχής υπηρεσιών ασφάλειας μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αποτροπή της εκδήλωσης ανθρωπιστικών καταστροφών όταν τα κράτη δεν έχουν την πολιτική βούληση ή την επιχειρησιακή ετοιμότητα να αναλάβουν στρατιωτική δράση (Bures 2005, σ. 540-541). Επίσης, υποστηρίζεται ότι διευρύνουν τις δυνατότητες που έχει το κράτος για την προστασία της εδαφικής ακεραιότητάς του και συνδράμουν στις προσπάθειες που ενδέχεται να καταβάλει για την αναδιοργάνωση των λειτουργιών και δομών της εθνικής ασφάλειάς τους (Singer 2001/2002, σ. 217). Τέλος, οι ιδιωτικές εταιρείες παροχής υπηρεσιών ασφάλειας δύνανται να συμβάλουν στην εμπέδωση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας και την καταπολέμηση της εγκληματικότητας. Επομένως, η έννοια της ιδιωτικής ασφάλειας δεν αντιδιαστέλλεται ή αμφισβητεί την κυριαρχία και την εθνική ασφάλεια του κράτους. Εμφανίζεται από τους υποστηρικτές της ως «εργαλείο» στη διάθεση πρωτίστως των κρατών για την προάσπιση της ασφάλειάς τους (Leander 2005, σ. 806-807).

Συμπερασματικά, η κλασική ή διαχρονική πρόσληψη της ασφάλειας δίνει περίοπτη θέση στην επιβίωση του κράτους και τη στρατιωτική ισχύ. Αυτοί είναι οι δύο παράγοντες που θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν την εθνική ασφάλεια. Και είναι ακριβώς υπό αυτό το πρίσμα που οι θεωρητικοί αυτής της αντίληψης προσπαθούν να διερευνήσουν και να εξηγήσουν το αέναο πρόβλημα του πολέμου και της ειρήνης που διαχρονικά ταλανίζει τις διεθνείς σχέσεις.

III. Η Διευρυμένη Αναθεώρηση

Οι απαρχές της αναθεώρησης της κλασικής ή διαχρονι-

κής θεώρησης της ασφάλειας θα μπορούσαν να αναζητηθούν στην επιχειρηματολογία του πρώην υπουργού Άμυνας των ΗΠΑ, Robert McNamara (1968), ότι η ουσία της εθνικής ασφάλειας του κράτους αφορά την ανάπτυξη, που αντιπροσωπεύει όχι μόνο τις στρατιωτικές ικανότητές του, αλλά και την ελευθερία που έχει για να βελτιώσει τη θέση του στο διεθνές σύστημα σε μεσο-μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Η διευρυμένη αντίληψη της ασφάλειας, ωστόσο, αναδείχτηκε με ένταση και εδραιώθηκε ως πειστική εναλλακτική μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με αφετηρία το *People, States & Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War* του Barry Buzan (1991) και τη συλλογή άρθρων με τίτλο *New Thinking About Strategy and International Security* υπό την επιμέλεια του Ken Booth (1991).

Η διευρυμένη λοιπόν θεώρηση δεν συσχετίζει την ασφάλεια μόνο με το κράτος και τη στρατιωτική ισχύ του. Η ασφάλεια δεν περιορίζεται στην υπαρξιακή επιβίωση του κράτους, η οποία με τη σειρά της δεν συναρτάται αποκλειστικά με την προστασία της εθνικής κυριαρχίας και, πρωτίστως, της εδαφικής ακεραιότητάς του από στρατιωτικές απειλές. Αντίθετα, οι θεωρητικοί που προσχωρούν σε αυτήν την πρόσληψη ορίζουν την ασφάλεια ως την ελευθερία από όλων των ειδών τις απειλές και πιστεύουν ότι τα αντικείμενα αναφοράς της, δηλαδή τα αντικείμενα των οποίων η ύπαρξη απειλείται, επεκτείνονται από το διάστημα, τη βιόσφαιρα και το κλίμα μέχρι τα κράτη, τις μειονότητες και τα άτομα. Υπό αυτό το πρίσμα, προεκτείνουν την αναλυτική σκέψη τους πέραν από το στρατιωτικό πεδίο εμπλουτίζοντας την ατζέντα της ασφάλειας με πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά θέματα.

Επίσης, η διευρυμένη αντίληψη ισχυρίζεται ότι η ασφάλεια είναι μια *σχετική* έννοια στον βαθμό που, ακόμη και αν η εκτίμηση της παρουσίας ή απουσίας υπαρξιακών απειλών μπορεί να γίνει αντικειμενικά, υπόκειται στη διακριτική ευχέρεια της κρίσης αυτών οι οποίοι είναι αρμόδιοι και νομιμοποιούνται να αποφασίζουν. Κατά πόσον πραγματικά και ποια αντικείμενα αναφοράς απειλούνται και από τι είδους απειλές, δεν είναι παρά ζήτημα ερμηνείας υπό την οπτική γωνία των εξουσιοδοτημένων διαμορφωτών των αντίστοιχων πολι-

τικών. Οι συνθήκες κυοφορίας και οι προσδιοριστικοί παράγοντες μιας κατάστασης ασφάλειας ως της ελευθερίας από απειλές επιβίωσης δεν μπορούν να εξακριβωθούν και να επαληθευτούν ως αληθινές ή ανυπόστατες ανεξάρτητα από την υποκειμενική αξιολόγηση των εμπλεκομένων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Από αυτή τη σκοπιά, συνεπώς, η ασφάλεια και οι υπαρξιακές απειλές μπορεί να είναι πραγματικές, αλλά δεν ορίζονται αντικειμενικά. Κατασκευάζονται κοινωνικά με την έννοια ότι αποκτούν νόημα και υφίστανται πραγματικά μόνο όταν προσλαμβάνονται και γίνονται αποδεκτές στη διυποκειμενικότητα των πολλών ατομικών *υποκειμένων* που συγκροτούν μια συγκεκριμένη συλλογική κοινότητα. Σχηματοποιούνται, δηλαδή, μέσω διανοητικών λειτουργιών σε κοινωνικό επίπεδο ως υπαρκτές διυποκειμενικές οντότητες που παράγονται και δομούνται από λόγο, ιδέες, γνώση και νόρμες. Μία απειλή ανάγεται σε πρόβλημα ασφάλειας όχι απλά όταν καθορίζεται και προβάλλεται από τα υποκείμενα της ασφάλειας ως επικίνδυνη για την επιβίωση ενός αντικειμένου αναφοράς, αλλά και όταν επαναλαμβανόμενα γίνεται αντιληπτή και αναγνωρίσιμη ως τέτοια στη δημόσια πρακτική και ρητορική και στη συλλογική συνείδηση και μνήμη των ατομικών υποκειμένων μίας ή περισσότερων κοινωνικών ομάδων. Οι διανοητικοί μηχανισμοί μέσω των οποίων συντελείται η κοινωνική αυτή διαδικασία είναι, κυρίως, η γλώσσα, η ομιλία και ο λόγος.

Για παράδειγμα, οι ερευνητές και οι οπαδοί της «Σχολής της Κοπεγχάγης», οι οποίοι, ανάλογα με τη μορφή της εκάστοτε απειλής -στρατιωτική, πολιτική, οικονομική, κοινωνι(α)κή (societal), περιβαλλοντική και θρησκευτική²⁻, συνδέουν την ασφάλεια με την επιβίωση ενός μεγάλου φάσματος αντικειμένων αναφοράς, τονίζουν ότι δεν είναι δυνατό μεθοδολογικά να διαπιστώσουν αντικειμενικά αν μία απειλή είναι πράγματι υπαρξιακή. Αυτό που μπορούν να κάνουν είναι

2. Το αρχικό αναλυτικό πλαίσιο της Σχολής της Κοπεγχάγης αναφερόταν μόνο στον στρατιωτικό, τον πολιτικό, τον οικονομικό, τον κοινωνικό και τον περιβαλλοντικό τομέα (B. Buzan - O. Wæver - J. de Wilde, 1998). Για την ανάγκη προσθήκης του θρησκευτικού τομέα βλ. C. B. Laustsen - O. Wæver, 2000.

να παρατηρήσουν πως ένα ζήτημα το οποίο μέχρι πρότινος αποτελούσε μέρος της καθημερινής άσκησης της πολιτικής αναβαθμίζεται και κλιμακώνεται σε απειλή, ουσιαστικά κατασκευάζεται κοινωνικά σε πρόβλημα ασφάλειας (Buzan – Wæver 1997, σ. 246). Η ανάδειξη και η επίκληση ενός θέματος δημόσιας πολιτικής ως ζητήματος υπαρξιακής επιβίωσης δημιουργεί μια έκτακτη και επείγουσα κατάσταση που εμφανίζεται να απαιτεί και ταυτόχρονα να νομιμοποιεί τη διεκδίκηση ειδικών και εξαιρετικών εξουσιών, μέτρων και μέσων (π.χ. προσωρινή αύξηση της αστυνομικής επιτήρησης και καταστολής, αναστολή ή παύση δικαιωμάτων, γενική επιστράτευση, ανακοίνωση καθεστώτος έκτακτης ανάγκης) (Buzan – Wæver – de Wilde 1998, σ. 21).

Αυτή η αναγωγή ενός καθημερινού ζητήματος πολιτικής σε πρόβλημα ασφάλειας ως συνέπεια μιας ακραίας κατάστασης, που αντανακλά την κοινωνικά κατασκευασμένη πολιτικοποίηση μίας ή περισσότερων απειλών, πραγματοποιείται με την κίνηση μίας ομιλίας ή ενός λόγου από έναν παράγοντα εξουσίας που παρουσιάζει ένα αντικείμενο αναφοράς ως απειλούμενο, ώστε να εξασφαλίσει τη σύμφωνη γνώμη και την αποδοχή τουλάχιστον από την πλειονότητα των υποκειμένων της κοινωνίας για την απόκτηση πρόσθετων αρμοδιοτήτων και την προσφυγή σε έκτακτα μέτρα (Buzan – Wæver – de Wilde 1998, σ. 25-27). Η επίκληση του όρου ασφάλεια δεν είναι τόσο αναγκαία όσο η δημόσια δραματοποίηση του συγκεκριμένου ζητήματος μέσω της εκφώνησης μίας ομιλίας ή της αφήγησης ενός λόγου που με την επιδέξια χρήση της γλώσσας να προδιαγράφει την απειλή ως υπαρκτή (Wæver 1995, σ. 55). Με αυτόν τον τρόπο, η ομιλία ή ο λόγος συνιστούν διύποκειμενικές κοινωνικές πράξεις οι οποίες, στο μέτρο που βρίσκουν θετική ανταπόκριση, συμβάλλουν στην ανάδειξη νέων ή την αναπαραγωγή προϋπαρχουσών υπαρξιακών απειλών. Κατ' επέκταση, η ασφάλεια και οι απειλές είναι ζητήματα που αντιμετωπίζονται εκτός του καθημερινού πλαισίου της δημόσιας πολιτικής και συνιστούν αρνητικές καταστάσεις που αντιπροσωπεύουν την αποτυχία ή την ανεπάρκεια της ανθρώπινης συλλογικής δράσης να διαχειριστεί κοινά προβλήματα της κοινωνικής συμβίωσης.

Παράλληλα, ορισμένοι αναλυτές της μετανεωτερικής προσέγγισης επισημαίνουν ότι τα υποκείμενα και τα αντικείμενα αναφοράς της ασφάλειας δεν είναι δεδομένα. Αν και αντικειμενικά υπαρκτά, το περιεχόμενο και η ατζέντα της ασφάλειας κατασκευάζονται με γνώμονα σαφείς πολιτικές σκοπιμότητες για να εξυπηρετήσουν αντίστοιχες σχέσεις εξουσίας και μηχανισμούς διακυβέρνησης. Το κράτος, για παράδειγμα, μπορεί με τις πολιτικές που εφαρμόζει να επιδεινώνει και να δαιμονίζει παρά να επιλύει τα προβλήματα και, κατ' επέκταση, να μετατρέπεται το ίδιο σε πρόβλημα ασφάλειας για τους πολίτες του. Έτσι, το κράτος με τις πρακτικές που υιοθετεί αναπαράγει τον εαυτό του νομιμοποιώντας την ικανότητά του να ελέγχει την κοινωνία. Απ' αυτήν την άποψη, ο λόγος περί ασφάλειας κατοχυρώνει το δικαίωμα της εξουσίας και των εκάστοτε ηγεσιών να ορίζουν αποκλειστικά και κατά βούληση τα αντικείμενα αναφοράς της ασφάλειας και τις απειλές (Dillon 1990, σ. 115). Η επίκληση της ασφάλειας υποδηλώνει ουσιαστικά μια στρατηγική της εξουσίας που, παράλληλα, μετουσιώνεται σε κοινωνική διαδικασία υποκειμενικοποίησης η οποία, αφενός, νοηματοδοτεί την απειλή και, αφετέρου, την ετεροκαθορίζει από κάτι άλλο, επικίνδυνο, με τρόπο ώστε να μην κινδυνεύουν με αναίρεση οι συνθήκες για την ύπαρξη του υποκειμένου της ασφάλειας (Dillon 1990, σ. 114).

Συνοψίζοντας, η διευρυμένη θεώρηση της ασφάλειας ενσωματώνει στην ανάλυσή της ένα μεγάλο φάσμα μη στρατιωτικών υπαρξιακών απειλών εναντίον πολλαπλών μη κρατικών αντικειμένων αναφοράς. Όμως, παρά την κοινή στάση τους σχετικά με την ανάγκη διεύρυνσης/αναθεώρησης της ατζέντας της ασφάλειας, οι αναλυτές που ενστερνίζονται τη θεώρηση αυτή διαφοροποιούνται σημαντικά όσον αφορά το περιεχόμενο της έννοιας της ασφάλειας και το κατά πόσον μπορεί να προσδιοριστεί αντικειμενικά.

IV. Η Ανθρώπινη Ασφάλεια στο Επίκεντρο μιας Επιχειρούμενης Ανανοηματοδότησης

Κατά τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο του διαλόγου μεταξύ των επιμέρους τάσεων της διευρυμένης πρόσληψης της ασφάλειας, φαίνεται ότι μια θεωρητική τάση ανανοηματοδό-

τησης της έννοιας βρίσκεται στο επίκεντρο. Πρόκειται για την εννοιολογική προσέγγιση της ανθρώπινης ασφάλειας.

Οι υποστηρικτές της ανθρώπινης ασφάλειας δίνουν έμφαση στο επίπεδο ανάλυσης του μεμονωμένου ατόμου. Ιστορικά, οι φιλοσοφικές καταβολές της αποδίδονται στον Διαφωτισμό, το ανθρωπιστικό δίκαιο και τις νέες αντιλήψεις σχετικά με την προστασία των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων. Το σύγχρονο πεδίο της επιστημονικής έρευνάς της εντοπίζεται στο σημείο τομής και σύζευξης των σπουδών της ανάπτυξης, των σπουδών ειρήνης, της κριτικής σκέψης και της έρευνας του κοινωνικού φύλου, ενώ ένθερμους οπαδούς συναντά κανείς μεταξύ των πολιτικών ηγεσιών ορισμένων προηγμένων κρατών της Δύσης, διπλωματών και εκπροσώπων μη κυβερνητικών οργανώσεων.

Ο όρος «ανθρώπινη ασφάλεια» εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1994 σε ετήσια έκθεση του ΟΗΕ για την ανθρώπινη ανάπτυξη. Ορίστηκε ως ασφάλεια από χρόνιες απειλές, όπως η πείνα, οι ασθένειες και η καταπίεση, καθώς και ως προστασία από ξαφνικές και επιζήμιες αλλαγές στα πρότυπα της καθημερινής ζωής (UNDP 1994, σ. 23). Με αυτήν την έννοια, τα περισσότερα προβλήματα ανθρώπινης ασφάλειας μπορούν να ταξινομηθούν σε επτά κατηγορίες: α) την οικονομική ασφάλεια, β) την επισιτιστική ασφάλεια, γ) την ασφάλεια υγείας, δ) την περιβαλλοντική ασφάλεια, ε) την προσωπική ασφάλεια, στ) την κοινοτική ασφάλεια και ζ) την πολιτική ασφάλεια (UNDP 1994, σ. 24-25). Οι πρώτες τρεις κατηγορίες αποτελούν συνιστώσες μιας πολυδιάστατης προσέγγισης της φτώχειας που, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, αναφέρεται όχι μόνο στο ύψος του εισοδήματος και την αγοραστική δύναμη των ανθρώπων, αλλά και σε ζητήματα όπως η αξιοπρεπής στέγαση, η ικανοποιητική πρόσβαση σε πόσιμο νερό και η διασφάλιση βασικών υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης και εκπαίδευσης (World Bank 2001, σ. 15-18).

Ο όρος έχει αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας πληθώρας ορισμών που οι περισσότεροι είναι παραλλαγές αυτής του ΟΗΕ. Ενώ αρκετές απόπειρες οριοθέτησης της έννοιας έχουν καταλήξει σε ασαφείς διατυπώσεις (Paris 2001, σ. 91), άλλες έχουν πάρει τη μορφή της απαρίθμησης πιθα-

νών κινδύνων και προσδιορίζουν ποσοτικά μετρήσιμους δείκτες που αποτιμούν την ανθρώπινη ασφάλεια (King – Murray 2001/2002· Booyesen, 2002). Στο επίκεντρο αυτών των προσπαθειών βρίσκεται η αναζήτηση των ζητημάτων που πρέπει να ενταχθούν στην ατζέντα της ανθρώπινης ασφάλειας. Το αναλυτικό δίλημμα είναι μεταξύ διευρυμένων ορισμών που θα περιλαμβάνουν κάθε απειλή σε βάρος της ασφάλειας των ανθρώπων και περιορισμένων ορισμών που θα αναδεικνύουν συγκεκριμένα προβλήματα και θα ορίζουν το πλαίσιο για την αντιμετώπισή τους. Ενώ οι πρώτοι ορισμοί αποφεύγουν το πρόβλημα της απάλειψης καίριων ζητημάτων από την ατζέντα της ανθρώπινης ασφάλειας, οι δεύτεροι έχουν το προτέρημα της αναλυτικής ευκρίνειας και της μεγαλύτερης δεκτικότητας για την ανάπτυξη θεωριών (Tzifakis 2011, σ. 360-364).

Γενικότερα, η ανθρώπινη ασφάλεια ορίζεται από πολλούς ως «ελευθερία από απειλές και ελευθερία από τη στέρηση». Από αυτήν την οπτική γωνία, η έννοια διακρίνεται για τον ανθρωποκεντρισμό της και συνιστά εκδήλωση του νεο-Καντιανού διεθνισμού και κοσμοπολιτισμού (Bajrai 2000, σ. 52). Χαρακτηρίζεται για τον οικουμενισμό της, διότι, ανεξαρτήτως του τόπου διαμονής των ανθρώπων, αξιολογεί την προστασία τους υπεράνω της διασφάλισης της συλλογικής ταυτότητας και της εδαφικής κυριαρχίας των κρατών στα οποία ανήκουν (Soherwordi 2004, σ. 104). Και νοείται ως αδιαίρετο αγαθό, αφού η προσπάθεια προστασίας ενός ανθρώπου ή μίας συλλογικότητας δεν μπορεί να επιχειρείται εναντίον της ασφάλειας άλλων ανθρώπων (Thomas 2001, σ. 161). Επίσης, η έννοια υποδηλώνει μια πολυδιάστατη και ολιστική προσέγγιση στην ασφάλεια, που βασίζεται στην πεποίθηση ότι υπάρχει διασύνδεση ανάμεσα σε τόσο ετερογενή προβλήματα όπως είναι η υπανάπτυξη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η προστασία των πολιτών κατά τη διάρκεια ένοπλων συγκρούσεων (Mack 2004, σ. 48).

Η προβληματική σχετικά με την ανθρώπινη ασφάλεια έχει συμβάλει στη δημιουργική αναθεώρηση του ρόλου του σύγχρονου κράτους και της εθνικής ασφάλειας. Αυτή η αναθεώρηση κωδικοποιείται σε πέντε αλληλένδετες παραδοχές.

Η πρώτη είναι ότι η κρατική πολιτική της εθνικής ασφάλειας δεν κατοχυρώνει πάντα την ασφάλεια των πολιτών. Η προτεραιότητα των στρατιωτικών θεμάτων ευθύνεται συχνά για την αδυναμία του κράτους να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά αναπτυξιακά ζητήματα ανθρώπινης ασφάλειας, όπως είναι η πείνα και η στέρηση (McDonald 2002, σ. 277). Κράτη που είναι αδύναμα ή κυβερνώνται από αυταρχικά και διεφθαρμένα καθεστώτα είναι οι κατεξοχήν φορείς απειλών και ανασφάλειας για τους πολίτες (Krause 2004, σ. 45). Άρα, η ασφάλεια του κράτους δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μέσο για την ασφάλεια των πολιτών του (Bajpai 2000, σ. 37).

Η δεύτερη παραδοχή είναι ότι η ανθρώπινη ασφάλεια δεν επιδιώκει την κατάργηση του κράτους και συνακόλουθα την απαξίωση της εθνικής ασφάλειας. Η τελευταία παραμένει αναντικατάστατη εκεί όπου απαιτείται η κατοχή στρατιωτικής ισχύος και η δυνατότητα χρήσης της ως έσχατου μέσου προστασίας των πολιτών (Bosold - Werthes 2005, σ. 86). Εξάλλου, η δυνατότητα του κράτους να κινητοποιεί ανθρώπινους και υλικούς πόρους για την αντιμετώπιση ενός προβλήματος παραμένει απαραίτητη και γι' αυτό αποτελεί το σημαντικότερο μέσο για την προάσπιση της ασφάλειας των ανθρώπων (Hudson 2005, σ. 165). Επομένως, η ανθρώπινη ασφάλεια έρχεται να δράσει συμπληρωματικά προς την εθνική ασφάλεια σε μια επαναπροσδιορισμένη σχέση κοινωνίας-κράτους. Το κράτος αναγκάζεται να αναζητήσει την εσωτερική νομιμοποίησή του στον εντοπισμό της «κοινότητας των συμφερόντων» που μοιράζεται με τους πολίτες του (Owen 2004, σ. 377).

Η τρίτη συναφής παραδοχή είναι ότι το κράτος έχει περιορισμένες δυνατότητες να αντιμετωπίσει από μόνο του σημαντικά ζητήματα ανθρώπινης ασφάλειας. Επιδημίες, εκτοπισμοί πληθυσμών, το οργανωμένο έγκλημα, η διεθνής τρομοκρατία και η καταστροφή του περιβάλλοντος αποτελούν απειλές που δεν αναγνωρίζουν διακρατικά σύνορα και δεν επιλύονται από μονομερείς κρατικές πολιτικές (Pettman 2005, σ. 145). Έτσι, η ανθρώπινη ασφάλεια αναδεικνύει την ανάγκη της ενίσχυσης της θεσμικής συνεργασίας των κρατών με διεθνείς οργανισμούς και μη κυβερνητικές οργανώ-

σεις με στόχο την από κοινού διαχείριση τέτοιου είδους απειλών (Bajrai 2000, σ. 47).

Η τέταρτη παραδοχή είναι ότι η άναρχη διεθνής κοινωνία έχει την υποχρέωση να αναλάβει δράση εκεί όπου το κράτος αδυνατεί να προστατεύσει τους πολίτες του ή είναι υπεύθυνο για την ανασφάλειά τους. Αυτό συμβαίνει διότι, αφενός, οι κανόνες διακυβέρνησης σχετικά με την προστασία ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων και τον εκδημοκρατισμό έχουν διεθνοποιηθεί (Newman 2001, σ. 242) και, αφετέρου, η αδυναμία ενός κράτους να διαχειριστεί ένα πρόβλημα ανθρωπίνης ασφάλειας συχνά έχει συνέπειες που επεκτείνονται πέρα από τα σύνορά του (Thomas - Tow 2001, σ. 179). Απ' αυτήν τη σκοπιά, η ανθρώπινη ασφάλεια θεωρεί τη χρήση στρατιωτικής ισχύος ως έσχατη λύση που πρέπει σε κάθε περίπτωση να αναλαμβάνεται συλλογικά υπό την αιγίδα διεθνών οργανισμών (Bajrai 2000, σ. 47).

Η πέμπτη και τελευταία παραδοχή είναι ότι σημαντικό ρόλο για την ενίσχυση ή την υποβάθμιση της ανθρωπίνης ασφάλειας έχουν πολλοί μη-κρατικοί παράγοντες. Ενώ ένοπλες παραστρατιωτικές ή εγκληματικές ομάδες και επιχειρηματικά συμφέροντα μπορεί να ευθύνονται για την ανθρώπινη ανασφάλεια, μη-κυβερνητικές οργανώσεις και η διεθνής κοινωνία των πολιτών ευαισθητοποιούν και κινητοποιούν τη διεθνή κοινή γνώμη και συμβάλλουν στην αντιμετώπιση ανθρωπιστικών καταστροφών.

V. Καταληκτικοί Προβληματισμοί

Το κεντρικό συμπέρασμα της παραπάνω συνοπτικής συζήτησης είναι ότι το γνωστικό κεκτημένο της ασφάλειας είναι σήμερα ευρύ και πλούσιο. Εύλογο, όμως, είναι ότι η συζήτηση, ανοίγοντας διάπλατα τον θεωρητικό προβληματισμό, αφήνει γόνιμες σκέψεις εκκρεμείς, ερωτήματα που κρίνεται χρήσιμο, ορισμένα τουλάχιστον, απλά να καταγραφούν επιγραμματικά.

Ξεκινώντας λοιπόν με την εθνική ασφάλεια, δεν μπορούμε παρά να επισημάνουμε ότι η διαχρονική αντίληψη τείνει να εστιάζει σχεδόν αποκλειστικά στον σημαίνοντα ρόλο του κράτους. Ωστόσο, εύλογα δημιουργείται η εξής απορία: Είναι

ποτέ δυνατόν το κράτος να κατοχυρώσει με αποτελεσματικό και βιώσιμο τρόπο την εθνική ασφάλειά του έχοντας την κοινωνία απέναντί του; Μπορεί η θεωρία να παραγνωρίζει ή να υποβαθμίζει την καίρια συμβολή της κοινωνίας στην ικανότητα του κράτους να παράγει και να κινητοποιεί ανθρώπινους και υλικούς πόρους για τους σκοπούς της ασφάλειάς του; Παράλληλα, το αυξανόμενο επιστημονικό ενδιαφέρον για την ιδιωτική ασφάλεια γεννά το ερώτημα σε ποιο βαθμό η ασφάλεια μπορεί να διαφύγει της έλξης της πολιτικής και της δημόσιας σφαίρας ή/και να υπαχθεί σε κανόνες προσφοράς και ζήτησης.

Αν περάσουμε τώρα στην αναθεωρημένη πρόσληψη της ασφάλειας, το ερώτημα είναι αν μπορεί να αναχθεί σε πρόβλημα ασφάλειας ένα ζήτημα που δεν ορίζεται και δεν αναπαράγεται ως υπαρξιακή απειλή στη δημόσια πολιτική πρακτική και ρητορική, αλλά εξακολουθεί να νοσηματοδοτείται και να αναγνωρίζεται ως τέτοια στη συλλογική συνείδηση και μνήμη ως συνέπεια της διαιώνισης ιστορικών συνθηκών στο παρόν. Αντίστροφα, είναι δυνατόν να θεωρηθεί ή να αναχθεί σε πρόβλημα ασφάλειας μια απειλή που επιχειρείται να οριστεί ως υπαρξιακή, αλλά δεν γίνεται αντιληπτή και αποδεκτή ως τέτοια στη συλλογική συνείδηση και μνήμη; Ιδού η απορία: όσο μία απειλή μπορεί να κατασκευαστεί κοινωνικά ως υπαρξιακή που παράγει και αναπαράγει ένα αντίστοιχο πρόβλημα ασφάλειας, μπορεί άλλο τόσο η ίδια απειλή να κατασκευαστεί κοινωνικά ως ανύπαρκτη;

Από την άλλη πλευρά, οι θεωρητικοί της ανθρώπινης ασφάλειας υποστηρίζουν ότι η αναγωγή ενός ζητήματος δημόσιας πολιτικής σε πρόβλημα ανθρώπινης ασφάλειας μπορεί να αποβεί θετική για την επίλυσή του γιατί, ακριβώς λόγω του έντονα ηθικού περιεχομένου της και της έμφασης που δίνει στην προστασία του κάθε ανθρώπου, ενδέχεται να οδηγήσει στην ευρεία προβολή του και την αποτελεσματική ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινής γνώμης. Η απορία από αυτήν την άποψη είναι εάν και κατά πόσο ευσταθεί ότι οι άλλες αντιλήψεις της ασφάλειας αγνοούν τον άνθρωπο. Είναι λογικό η θεώρηση της ανθρώπινης ασφάλειας να θέλει να μονοπωλεί τον άνθρωπο ως κεντρικό αντικείμε-

μενο αναφοράς της και να διεκδικεί πάνω σε αυτήν τη βάση ότι συνιστά μια διακριτή μορφή ασφάλειας (Fakiolas 2011); Ασφαλώς, η διαπραγμάτευση και απάντηση αυτών των ερωτημάτων αποτελεί αντικείμενο μιας άλλης μελέτης.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Άρθρα

- Art, J. R. (1991) "A Defensible Defense", *International Security*, 15(4), σ. 5-53.
- Baldwin, D. A. (1979) "Power Analysis and World Politics: New Trends Versus Old Tendencies", *World Politics*, XXXI (2), σ. 161-194.
- Bajpai, K. (2000) "Human Security: Concept and Measurement", Notre Dame: University of Notre Dame, Joan B. Kroc Institute Occasional Paper, 19.
- Booyesen, F. (2002) "The Extent of and Explanations for International Disparities in Human Security", *Journal of Human Development*, 3(2), σ. 273-300.
- Bosold, D. – Werthes, S. (2005) "Human Security in Practice: Canadian and Japanese Experiences", *Internationale Politik und Gesellschaft*, 1, σ. 84-101.
- Brayton, S. (2002) "Outsourcing war: Mercenaries and the privatization of peacekeeping", *Journal of International Affairs*, 55(2), σ. 303-329.
- Bures, O. (2005) "Private military companies: A second best peacekeeping option?", *International Peacekeeping*, 12(4), σ. 533-546.
- Buzan, B. – Wæver, O. (1997) "Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies", *Review of International Studies*, 23(2), σ. 241-250.
- Dillon, M. G. (1990) "The Alliance of Security and Subjectivity", *Current Research of Peace and Violence*, XIII(3), σ. 101-124.
- Fakiolas, E. T. (2011) "Human and National Security: A Relation of Contradiction or Commonality?", *Southeast European and Black Sea Studies*, 11(4), σ. 369-384.

- Fredland, E. J. (2004) "Outsourcing military force: A transactions cost perspective on the role of military companies", *Defence and Peace Economics*, 15(3), σ. 205-219.
- Herz, J. H. (1950) "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 2(2), σ. 157-180.
- Hudson, H. (2005) "'Doing' Security As Though Humans Matter: A Feminist Perspective on Gender and the Politics of Human Security", *Security Dialogue*, 36(2), σ. 155-174.
- Jervis, R. (1978) "Cooperation under the Security Dilemma", *World Politics*, 30(2), σ. 167-214.
- King G. - Murray, C. J. L. (2001/2002) "Rethinking Human Security", *Political Science Quarterly*, 116(4), σ. 585-610.
- Krause, K. (2004) "Is Human Security 'More than Just a Good Idea'?", in: *Promoting Security: But How and For Whom? Contributions to BICC's Ten-year Anniversary Conference*, Bonn: Bonn International Center for Conversion, BICC Brief 30, σ. 43-46.
- Laustsen, C. B. - Wæver, O. (2000) "In Defence of Religion: Sacred Referent Objects for Securitization", *Millennium: Journal of International Studies*, 29(3), σ. 705-739.
- Leander, A. (2005) "The power to construct international security: On the significance of private military companies", *Millennium: Journal of International Studies*, 33(3), σ. 803-826.
- Mack, A. (2004) "The Concept of Human Security", in: *Promoting Security: But How and For Whom? Contributions to BICC's Ten-year Anniversary Conference*, Bonn: Bonn International Center for Conversion, BICC Brief 30, σ. 47-50.
- McDonald, M. (2002) "Human Security and the Construction of Security", *Global Society*, 16(3), σ. 277-295.
- Mobley, B. W. (2004) "Outsourcing post-conflict operations: Designing a system for contract management and oversight", *Journal of Public and International Affairs*, 15, σ. 21-37.
- Newman, E. (2001) "Human Security and Constructivism", *International Studies Perspectives*, 2(3), σ. 239-251.
- Owen, T. (2004) "Human Security - Conflict, Critique and

- Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition”, *Security Dialogue*, 35(3), σ. 373-387.
- Paris, R. (2001) “Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?”, *International Security*, 26(2), σ. 87-102.
- Pettman, R. (2005) “Human Security as Global Security: Reconceptualising Strategic Studies”, *Cambridge Review of International Affairs*, 18(1), σ. 137-150.
- Singer, P. W. (2001/02) “Corporate warriors: The rise of the privatized military industry and its ramifications for international security”, *International Security*, 26(3), σ. 186-220.
- Soherwordi, H. S. (2004) “Human Security in South Asian Paradigm”, *Managerial Law*, 46(6), σ. 103-115.
- Thomas, C. (2001) “Global governance, development and human security: exploring the links”, *Third World Quarterly*, 22(2), σ. 159-175.
- Thomas, N. – Tow, W.T. (2001) “The Utility of Human Security: Sovereignty and Humanitarian Intervention”, *Security Dialogue*, 33(2), σ. 177-192.
- Tzifakis, N. (2011) “Problematizing Human Security: A General/Contextual Conceptual Approach”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 11(4), σ. 353-368.
- Wæver, O. (1995) “Securitization-Desecuritization”, in: R. D. Lipschutz (ed.), *On Security*, New York: Columbia University Press, σ. 46-86.
- Walt, M. S. (1991) “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, 35(2), σ. 211-239.

Βιβλία

- Booth, K. (ed.) (1991) *New Thinking About Strategy and International Security*, London: HarperCollinsAcademic.
- Buzan, B. (1991) *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, 2nd ed., Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B. – Hansen, L. (2009) *The Evolution of International*

- Security Studies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. – Wæver, O. – de Wilde, J. (1998) *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Cavelty, M.D. – Mauer, V. (eds.) (2010) *The Routledge Handbook of Security Studies*, New York: Routledge.
- Collins, A. (ed.) (2013) *Contemporary Security Studies*, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press.
- McNamara, R. S. (1968) *The Essence of Security: Reflections in Office*, London: Hodder & Stoughton.
- Terriff, T. – Croft, S. – James, L. –Morgan, P. M. (1999) *Security Studies Today*. Cambridge: Polity Press.
- United Nations Development Programme (UNDP) (1994) *Human Development Report 1994*, New York: Oxford University Press.
- Van Evera, S. (1999) *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- World Bank (2001) *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Washington, D.C.: Oxford University Press.

